

המועצה האזורית עמק חפר - המוזיאון האזורי

רם גופנא

פרקים
מהסקר
הארכיאולוגי
של עמק חפר

מאי 1970

אייר תשל

רם גופנא . פרקים מן הסקר הארכיאולוגי
של עמק חפר

בשם "עמק-חפר" אנו מכנים כיום את מרחבי השרון שבאיזור מירוצו התחתון של נחל-אלכסנדר. בעקבות סיוריו הארכיאולוגיים באיזור לפני כארבעים שנה, העלה החוקר בנימין מזר את הסברה, כי העיר הכנענית חפר, ארץ-חפר ונחלת משפחת חפר בן מנשה הנזכרות במקרא — מקומן באיזור זה של השרון. היה זה איפוא הנסיון הארכיאולוגי היהודי הראשון לבדוק מקרוב את שרידי האתרים העתיקים בחלק זה של השרון, ולשבצו במסגרת המחקר הגיאוגרפי-היסטורי של ארץ-ישראל בתקופת המקרא.

בשנת 1953 חודשה החקירה הארכיאולוגית השיטתית של עמק-חפר ביוזמתה של המועצה האיזורית. משימת הסקר הארכיאולוגי הוטלה על כותב הטורים האלה, שנעזר רבות בעבודתו ע"י אנשי החוגים לידיעת הארץ באיזור. לזכותם של חברים אלה יש אף לזקוף רבות מן התגליות החשובות באיזור. בעקבות הסקר הארכיאולוגי, הוקם האגף ההיסטורי-ארכיאולוגי במוזיאון האיזורי ובו תצוגה המסכמת את כל שידוע לנו עד כה על היישובים באיזור בימי קדם.

חקירתו הארכיאולוגית של עמק-חפר עדיין נמשכת, ומדי פעם אנו עדים לתגליות חדשות. ואף על פי שלא נערכה עדיין בתחומי חפירה ארכיאולוגית רחבת מימדים (אלא רק חפירות קטנות שנערכו בעקבות גלויי אקראי) — אפשר להתברך בכך כי כיום נמנה כבר עמק-חפר עם האזורים המוכרים ביותר בארץ מבחינה ארכיאולוגית. מספר תגליות המתייחסות לתקופה

הכנענית, למשל, אף העלו את איזורנו על מפת המחקר האר-כיאולוגי של המזרח התיכון הקדום, וזאת על שום חשיבותן החורגת אל מעבר לתחום הארכיאולוגיה הארצישראלית. בפרוס יובל הארבעים להתחדשות היישוב היהודי בעמק-חפר, מן הראוי יהיה לסקור לראשונה את תרומת המחקר הארכיאולוגי לבירור פרשת ההתנחלות הישראלית הקדומה באזור. לאחר מכן תסקרנה גם שתי תגליות מפתיעות שאירעו בשדות כפר-מונש ובית-הלוי. תגליות אלה מעתיקות אותנו הרחק מן התקופה הישראלית הקדומה, לעבר התקופה הכנענית, באלף השלישי לפסה"נ.

ההתנחלות הישראלית הקדומה בעמק-חפר

ניתוחם של כל אותם מקורות היסטוריים וארכיאולוגיים שעליהם הסתמך בנימין מזר בשעתו, בהציעו לזהות את איזורנו עם חפר הקדומה, מביא חוקרים חשובים כאלברייט ורייט לידי מסקנה שונה, השוללת זהוּי זה. לדעתם יש לבקש את מקומן של חפר וארץ-חפר בהרי-שומרון ולא במישור השרון. לאור המקורות הללו יקשה איפוא להכריע מהו שמו או כנויו של אזור רנו בתקופת המקרא. בעקבות הישגי הארכיאולוגיה נראה כיום כי לשאלה זו חשיבות משנית בלבד, ובמקומה יש להציג את השאלה: האם מצויה באזור זה של השרון עדות ארכיאולוגית שאותה ניתן לזהות עם התהליך ההיסטורי של ההתנחלות הישראלית בתקופת השופטים והמלוכה? נראה לנו כי המחקר הארכיאולוגי של עמק-חפר עשוי כבר להשיב בחיוב על שאלה זו. להלן הננו מביאים סקירה קצרה על האתרים ההיסטוריים שנחקרו בעמק-חפר, שיש להם זיקה לנושא הנדון.

א. היישובים בתקופה הכנענית המאוחרת (המאות ה"ט"ז-י"ג לפסה"נ)

בהצעתו לזהות את אזורנו עם העיר הכנענית חפר ועם ארץ-חפר של ימי שלמה, הסתמך מזר בין היתר על גלויים באיזור של מספר יישובים עתיקים שהתקיימו בתקופה הכנענית המאוחרת. בתקופה זו היה המשטר המדיני בארץ-ישראל מיוסד על ערי ממלכה קטנות והארץ היתה נתונה לשלטונם של הפרעונים המצריים. בשלהי תקופה זו החלו מסעות הכיבוש וההתנחלות הישראלית בארץ.

הבולט שבין היישובים באזורנו בתקופה הכנענית המאוחרת היה זה שהתקיים על התל המכונה כיום "תל-חפר". תל זה שוכן על גבעת כורכאר, בגדתו הצפונית של נחל-אלכסנדר (מצפון למעברות). מורדותיו של התל תלולים, מלבד המדרון הצפוני-המתון, שנוצר כתוצאה מהצטברות עיי יישוב בתקופה הביזאנטית. כיום אנו יודעים כי היישוב בתל-חפר החל כבר למעשה בתקופה הכנענית הקדומה (באלף השלישי לפסה"נ) ונמשך גם בתקופה הכנענית התיכונה (במחצית הראשונה של האלף השני לפסה"נ). לאור מיקומו של האתר בלב עמק-חפר והרציפות הייחסית של היישוב בו בעת העתיקה, נראים הדברים כי כאן התקיים היישוב החשוב ביותר באזור בתקופה הכנענית מדרו-נותיו הזקופים של התל מעלים את האפשרות כי התקיימה כאן עיר חומה כנענית. לאור נתונים אלה אמנם הציע כידוע מזר לזהות את התל עם העיר הכנענית חפר (יהושע, י"ב, 17).

תל-חפר — מבט מזרם

תל-גי'רית (תל-ג'ריה) נ.צ. 13790 20185

אתר זה נבדק לראשונה על ידינו בשנת 1953. הוא שוכן על שרידי גבעת כורכאר קטנה בחוף הים, כ-5 ק"מ צפונית-מערבית לתל-חפר, (ליד מלון מיראמר). שרידיו של היישוב הקדום טמונים כיום בחול. במחשופים בתוך החול נתגלו שברי כלי חרס אופייניים לתקופה הכנענית המאוחרת (מן המאות ה-17-19 לפסה"נ). ביניהם מצויים כאלה שהובאו לכאן מקפרסין ומאיי הים האיגיא. ממזרח לאתר זה, נתגלו עוד קודם לכן בתוך אדמת חמרה, קברים מתקופה זו. נראה כי חלקו של האתר הקדום נכחד כבר ע"י פעולות הגידוד של הים. לאור מיקומו של האתר על שפת-הים לא מן הנמנע הוא כי המקום שימש כנמלו של היישוב שהתקיים בתקופה הכנענית המאוחרת בתל-חפר.

תל-נוריה נ.צ. 14580 19840

אתר זה נבדק לראשונה ע"י מזר ורק בשנים האחרונות הצלחנו בעזרת החוג לידיעת הארץ בעין-החורש לעמוד על תולדותיו. האתר שוכן על פסגתה של גבעת חמרה מבודדת, מצפון לנחל-אלכסנדר (מזרחית לעין-החורש). נתגלו כאן שרידי התיישבות קדומה מפרקי זמן שונים אולם הבולטים שבין הממצאים שנלקטו כאן מתייחסים לתקופה הכנענית המאוחרת (למן המאה ה-17 ועד למאה ה-19 לפסה"נ). בין הממצאים ראויים לציון כלי יבוא מקפרסין ומאיי הים האיגיא, צלמיות של אלילות פריון וחותמות חרפושית (ביניהן אחת שעליה חקוק שמו של פרעה רעמסס השני, מן המאה ה-19 לפסה"נ).

תל-בורגתא נ.צ. 14625 19285

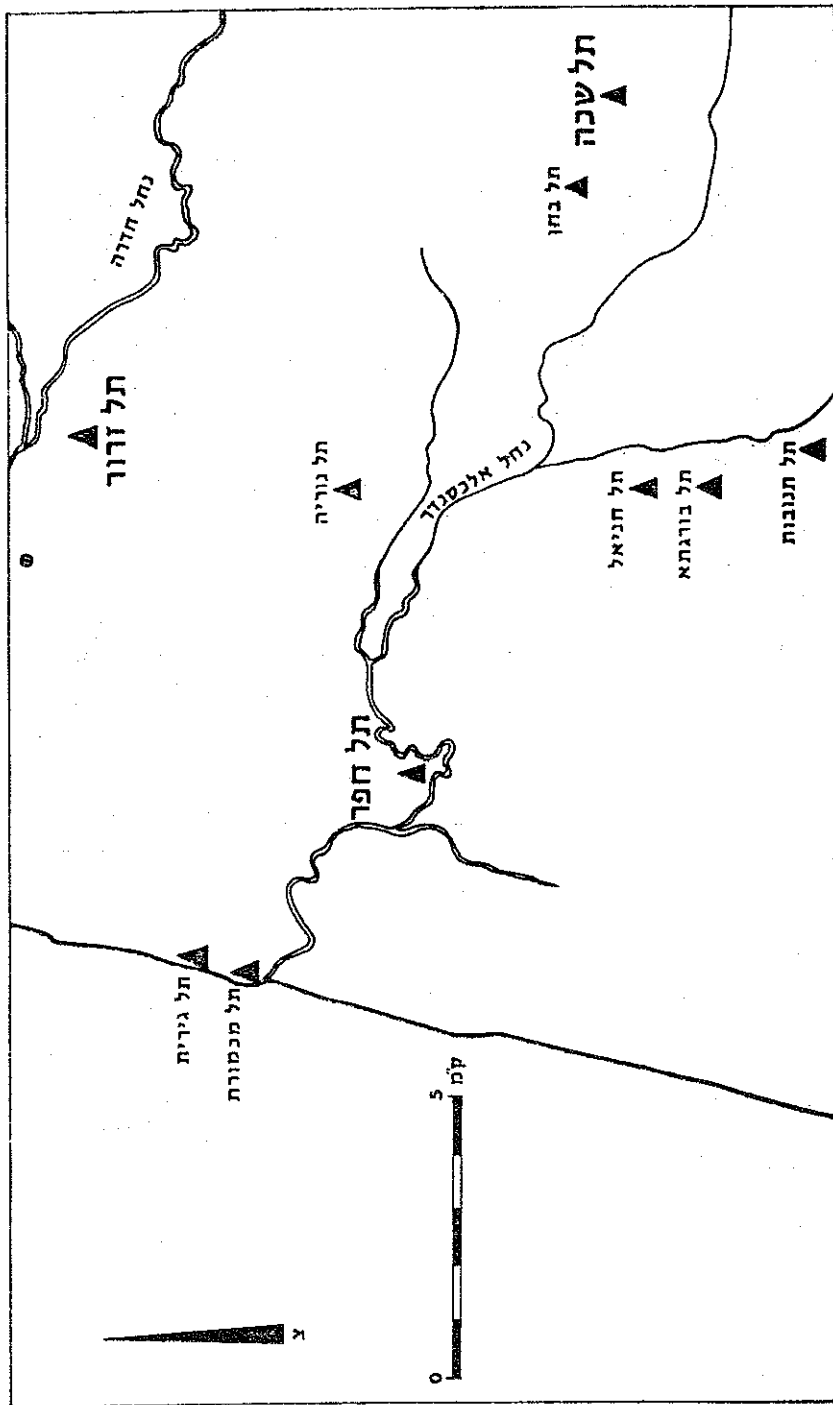
תל זה שהיה בלתי נודע עד לשנים האחרונות, שוכן בשוליים המערביים של מרזבת השרון (ליד המושב בורגתא). באביב שנת 1966 נערכה במקום חפירת בדיקה קצרה מטעם אגף העתיקות הממשלתי ובסיוע המועצה האזורית עמק-חפר. את החפירה נהלו רם גופנא ומשה כוכבי. כתוצאה מחפירה זו התברר בין היתר כי המקום נושב לראשונה בתקופה הכנענית המאוחרת.

תל-בורגתא — מבט למערב

בחן נ.צ. 19545 15235

בעת הקמתו של קיבוץ בחן, בשוליים המזרחיים של מרזבת השרון, התברר כי הגבעה שלרגליה הוקם הקיבוץ אינה אלא אתר עתיק בלתי ידוע. האתר היה מיושב לראשונה בתקופה הכנענית התיכונה והתקיים בו יישוב גם בתקופה הכנענית המאוחרת. שדה קברים מראשיתה של התקופה (מן המאה ה-ט"ז לפסה"נ) — נחשף לפני שנים מספר בשטח הקיבוץ. מחמשת היישובים מהתקופה הכנענית המאוחרת, ששריי-דיהם אותרו כבר בעמק-חפר אפשר ללמוד כי בתקופה זו התקיים באזור יישוב נרחב למדי. לאור ידיעותינו כיום על היישוב בפרק זמן זה גם בשאר אזורי השרון ובהר שומרון נראה, כי היישובים בעמק-חפר הוו חלק מהיישוב הכנעני שהשתרע ממערב לדרך הבין-לאומית שעברה לאורך שוליה המזרחיים של מרזבת השרון. ייתכן כי מרכזם של יישובים אלה בתחום מירוצו התחתון של נחל-אלכסנדר היה בתל-חפר. חלק מיישובים כנעניים אלה אף נזכרים בתעודה היסטורית בודדת מן המאה ה-ט"ו לפסה"נ. בתעודה זו, מסופר כי בעת מסע עונשין של פרעה אמנחתפ הב' (1436—1410 לפסה"נ) לשרון

"עמק החר" בתקופה הכנענית המאוחרת ובתקופה הישראלית

ולעמק־יזרעאל, ערכו המצרים שתי פשיטות על השרון המערבי, ממערב לשכה (כיום ראס שוויכה שמצפון לטול־כרם). שלם היה שבויים ומקנה רב. בין השאר נזכרים בתעודה זו, שמוניהם של שני יישובים: מפסן וחתחן.

ג. היישובים בתקופת ההתנחלות הישראלית (המאות הי"ב—י"א לפסה"נ)

כשסקרנו לראשונה את תל־בורגתא בשנת 1954 התברר כי במקום מצויים שברי כלי חרס רבים מן הטיפוסים שאותם נוהגים לייחס לתקופת ההתנחלות והשופטים, (למאות הי"ב—י"א לפסה"נ). כלי חרס גסים אלה, שאופייני להם קנקן ענק, המכונה "קנקן בעל שפת צוארון", נתגלו כבר החל משנות העשרים בחפירות באתרים בהר בנימין ואפרים כגון: שלה, בית־אל, העי, מצפה ועוד. זמנם נקבע למאות הי"ב—י"א לפסה"נ. החוקר הדגול ו. אולברייט הציע לזהות כלי חרס אלה עם כלי המתנחלים הישראלים בארץ כנען בתקופת השופטים. גם בהר יהודה ובהרי שומרון והגליל נתגלו בינתיים כלים אלה. גלויים של כלי חרס אלה בתל־בורגתא העלה איפוא את ההנחה כי לפנינו עדות ארכיאולוגית ראשונה להתנחלות הישראלית הקדומה בשרון, ובמקרה דגן — של משפחות מבני מנשה. ואמנם נתגלו בהמשך הסקר שברי כלי חרס אלה באתרים נוספים בעמק־חפר: בתל־חפר, בתל־נוריה ובתל נוסף שייטכן שנוסד רק בתקופה זו הוא תל־תנובות (נצ. 19045 14705) המכונה גם תל־שבח (ח' תל־צביח). תל זה שוכן ליד מושב תנובות. בעקבות סקרים אחרים שנערכו לאחר מכן התבררה מציאותם של כלי חרס אלה גם באתרים שבחבלי השרון שמצפון לנחל־אלכסנדר: בנחל־חדרה ובנחל־התנינים. בסקר הר־שומרון שנערך לאחרונה התברר כי תפוצתם של כלי חרס אלה משתרעת על פני כל השטח שבו התנחל, על פי המקורות המקראיים, שבט מנשה.

מה ניתן איפוא ללמוד מעדות ארכיאולוגית זו על שאירע בעמק־חפר ובחבלי השרון שמצפון לו בסוף התקופה הכנענית המאוחרת, במאה הי"ג לפסה"נ? מחקירתם של תל־בורגתא ותל־נוריה ותל־חפר התברר אומנם כי היישובים הכנעניים בעמק־חפר נעזבו במרוצת מאה זו. עם זאת רק תוצאות החפירה הקטנה בתל־בורגתא ותוצאות החפירות הנרחבות

בתל-זרור שבנחל-חדרה עשויות לאפשר לנו לשחזר במידת מה את המאורעות שפקדו את השרון התיכון והצפוני בתקופת המעבר, שבין התקופה הכנענית לתקופה הישראלית. בחפירה בתל-בורגתא נחשפו על פני השטח בורות גדולים שנכרו אל תוך עיי היישוב הכנעני הנטוש. בבורות אלה נתגלו שברים של קנקנים, סירי-בישול, עצמות בעלי חיים ואפר ופיח רב. התברר כי בורות אלה, ששימשו ככל הנראה כבורות איחסון, נכרו על פני כל שטחו של התל והם מהווים עדות לקיומו של יישוב דל במקום בתקופת ההתנחלות (במאה ה-י"ב לפסה"ג). יישוב זה לא האריך ימים. גם בחפירות בתל-זרור שבנחל-חדרה נתגלו על פני שרידי היישוב העוזב מהתקופה הכנענית המאוחרת מבני חמר דלים ובורות אחסון ובתוכם עצמות חיות-בר וכלי חרס גסים מתקופת ההתנחלות הישראלית. נראה כי גם כאן לא האריך היישוב ימים רבים והוא נהרס בשריפה. על ארעיותם של היישובים בשרון התיכון והצפוני בתקופת ההתנחלות הישראלית מלמדים גם שני האתרים מתקופה זו שנחקרו מצפון לעיר חדרה, על שתי גדותיו של נחל-חדרה. גם בנחל-התנינים, למרגלות האתר העתיק הידוע בכנויו תל-מבורך, נתגלה אתר מתקופה זו. כל האתרים הישראליים הקדומים הללו מצטיירים לנו עינינו כשרידי כפרי פרוזות דלים.

החפירות בתל-זרור הבהירו במידת מה פשר חייהם הקצרים של היישובים הישראליים מתקופת ההתנחלות בחבלי השרון הנדונים. על פסגתו הצפונית של תל זה, נחשפה מצודה שהיתה בנויה מלבנים גדולות, וזמנה נקבע ע"י החופרים למאה ה-י"א לפסה"ג. בית הקברות של דרי המצודה נתגלה ליד התל ומן הממצא העשיר שנתגלה בו התברר כי באותה עת ישבו במקום משפחות מקרב "גוייהים" (שעליהם נמנו כידוע גם הפלישתים) אשר התנחלו בין היתר באיזור דור שבחוף הכרמל, במאה ה-י"ב לפסה"ג. לא מן הנמנע הוא, איפוא, כי גורם אתני זה הוא שגרם את נישולם של הישראלים מבני מנשה מחבלי השרון הצפוני, זמן לא רב לאחר שהחלו מתנחלים בו, ולדחיקתם לעבר הרי שומרון.

ג. היישובים בתקופת המלוכה הישראלית (המאות ה-י"ח—
לפסה"ג)

העזובה ביישובי עמק-חפר שאירעה בפרק זמן מסויים

בתקופת השופטים, באה לקיצה כעבור דורות אחדים. לפי הממצא שהתגלה בסקר, התחדש היישוב כבר במאה ה' לפסה"נ. שבני כלי חרס אופייניים למאה זו נתגלו בתל-חפר, תל-נוריה ותל-תנובות וכן באתר נוסף אשר ייתכן שנוסד כבר קודם לכן. זהו תל-חניאל, השוכן לא הרחק מתל-בורגתא מצפון, בנצ. 1463019375. אין ספק בדבר כי התחדשות היישוב בעמק-חפר בתקופה זו אירעה כתוצאה מביסוסה של ממלכת ישראל בימי דוד ושלמה. על פי ממצא החרסים באתרים בעמק-חפר נראה כי החל מתקופה זו ועד לחורבנה של ממלכת ישראל בשנת 721 לפסה"נ נמשך היישוב ברוב התלים העתיקים שב-עמק-חפר, ואף נוסדו יישובים חדשים. שוב ירדו משפחות מבני מנשה מכפריהם שבהרי שומרון והקימו כפרים בעמקי הנחלים של השרון התיכון והצפוני.

על התפתחות היישוב בחלק זה של השרון השפיע בוודאי ייסודה של שומרון כבירתה החדשה של הממלכה הישראלית במאה ה'ט' לפסה"נ, שעה שעלתה חשיבותו של חוף השרון. ואמנם נוסד בתקופת המלוכה נמל בחוף עמק-חפר. יישוב זה, ששרידיו מכונים כיום תל-מכמורת (מינת אברזבורה לשעבר), הוקם מצפון לשפך נחל-אלכסנדר אל הים ומדרום לשרידי הנמל הקטן מהתקופה הכנענית המאוחרת, שבתל-גירית. נצ. 20100 18770.

לאור ממדיהם הצנועים של האתרים בעמק-חפר, מצטייר לעינינו היישוב באיזור זה בתקופת המלוכה הישראלית כיישוב כפרי מעיקרו, אשר בדומה ליישוב הכנעני שקדם לו, השכיל לעבד את קרקעות הסחף הפורייות שבתחום מירוצו התחתון של נחל-אלכסנדר.

כלי עבודה וכלי נשק מהאלף השלישי לפסה"נ

א. המטמון

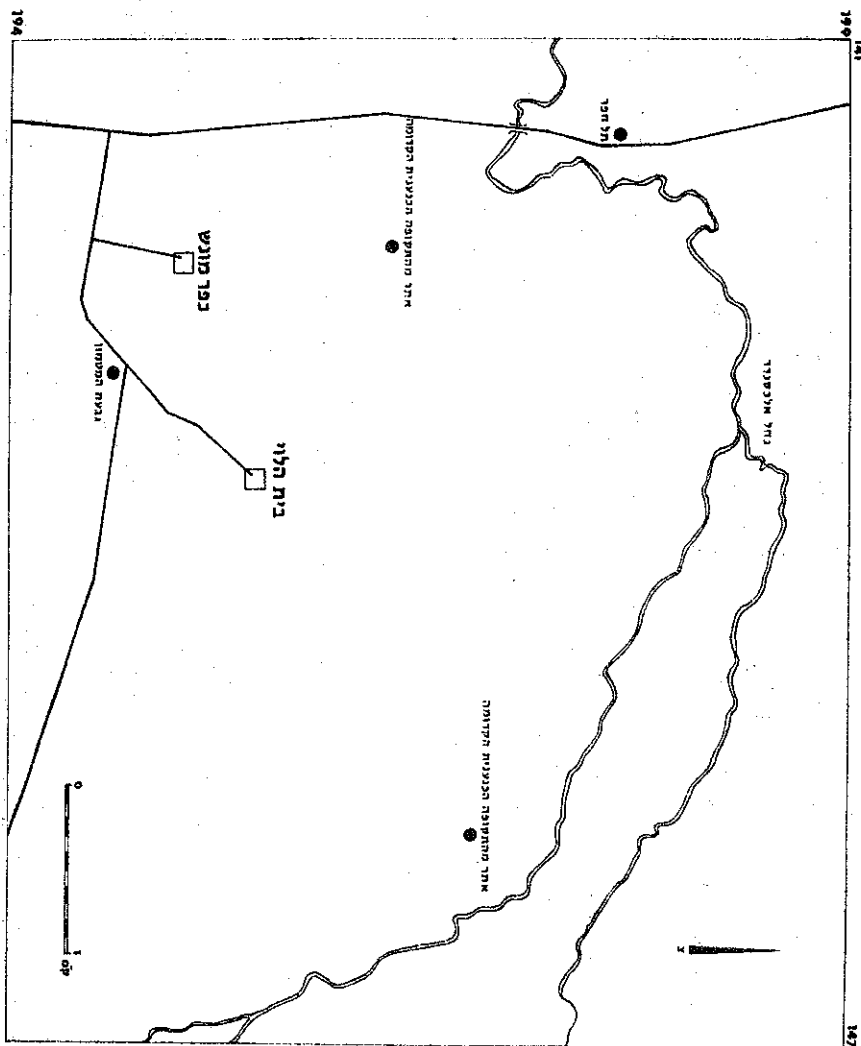
באביב שנת 1962 החל צבי יצהר ממושב כפר-מונש בהכשרת חלקת שדה-בור על גבעת חמרה, כחצי ק"מ מדרום לבתי המושב בית-הלוי. להפתעתו הגדולה פגעה המחרשה במצבור של כלי מתכת מוזרים שנראו ככלים עתיקים. ואכן-קבעו אנשי אגף העתיקות הממשלתי שהוזעקו למקום כי התגלה כאן מטמון של כלי עבודה וכלי נשק נדירים מהתקופה הכנענית הקדומה

(3150—2250 לפסה"נ). חקירה ארכיאולוגית מדוקדקת של הגבעה שנערכה לאחר מכן לא העלתה שרידי יישוב קדום במקום זה, אולם התברר כי המטמון היה טמון בתוך בור קטן שנכרה בתוך אדמת החמרה.

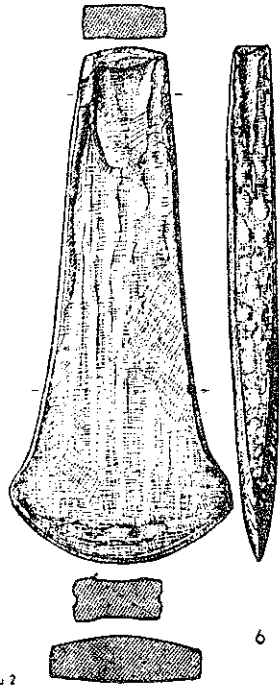
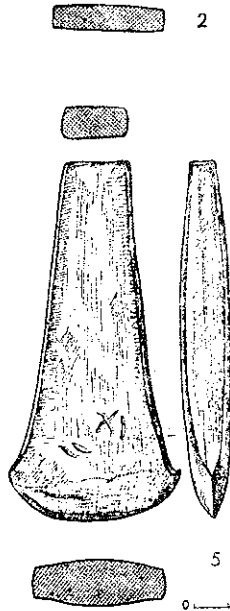
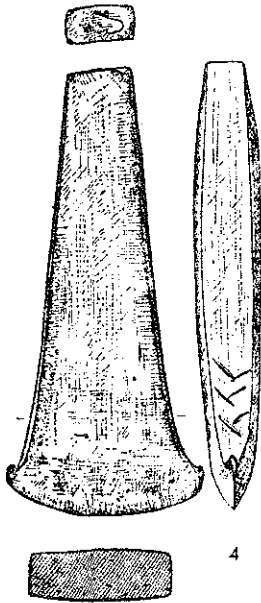
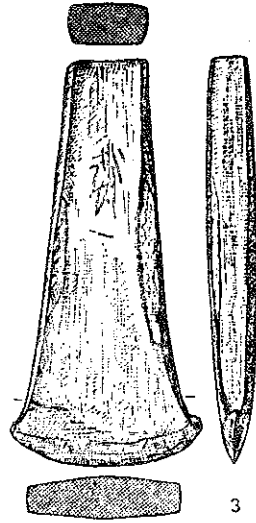
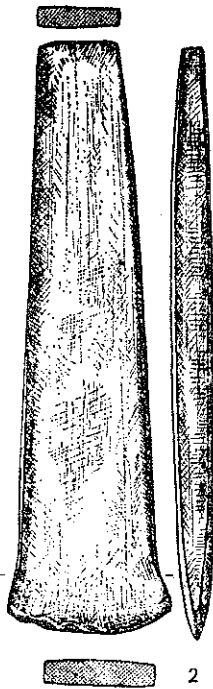
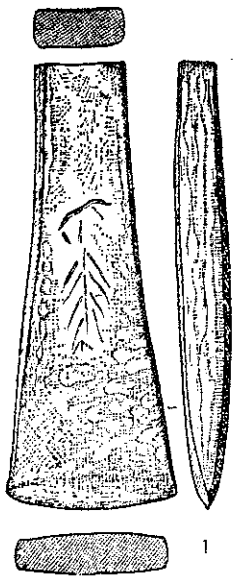
המטמון כולל 35 כלי עבודה וכלי נשק מנחושת וכן כשמונה מאות ריקועי נחושת קטנים. מלבדם נתגלו גם חרוזים מאבן אודם. כלי הנחושת, שיידיות העץ שלהם נכחדו לחלוטין, השתמרו במצב מצוין. מצויים כאן גרזינים, מפסלות, איזמילים, משור, סכינים עקומות, פגיונות, רמחים וראש-אלה. כמה מן הכלים הם יחידים במינם ואין להם מקבילות מכל מקום אחר בארץ-ישראל או בארצות המזרח הקדום, אף תפקידם המדויק של כמה מן הכלים לא נתחוו עד היום. מאחר שכלי נחושת הם נדירים למדי בממצא הארכיאולוגי מן האלף השלישי לפסה"נ — רב ערכו של המטמון שלנו לחקר המטלורגיה של המזרח הקדום בתקופה זו. בדיקת חלק מן הכלים במעבדות של המכון הגיאולוגי העלתה כי הם עוצבו ממטילים שונים של נחושת כמעט טהורה, שמוצאם מאזורים שונים במזרח הקדום. המטמון הועבר לאוצרות עתיקות המדינה והוא מוצג כיום במוזיאון ישראל בירושלים. תאור מדעי של המטמון פורסם ע"י עובדות המוזיאון רות הסטרין ומרים תדמור. קבוצה נבחרת מכלי המטמון (העתקים) נמסרה לתצוגה במוזיאון האזורי של עמק-חפר, השוכן לא הרחק מ"גבעת המטמון". קבוצה זו כוללת דוגמאות של הכלים הבאים:

להבי גרזינים. הגרזינים הם בעלי גודל שונה, כמה מהם מופשלי חורפה ושניים ישרי חורפה. כנראה שנקשרו לידידות העץ באמצעות חבלים. להבי גרזינים דומים מהתקופה הכנענית הקדומה נתגלו כבר בארץ במקומות אחדים. במיוחד דומים הם לאלה מן המטמון שנתגלה במדבר יהודה, המת-יחסים לתקופה הכאלקוליתית. גרזינים אלה שימשו גם ככלי נשק.

מפסלות. כמה מן המפסלות מצטיינות בגודלן. מפסלות דומות מן האלף השלישי והשני לפסה"נ נתגלו בארץ-ישראל, סוריה וקפריסין אולם המפסלות מעמק-חפר דומות ביחוד לאלה שהיו נפוצות במצרים למן התקופה הקדם-שושלתית ועד לימי השושלת הראשונה והשנייה. המפסלות הגדולות הן הראשונות מסוגן שנגלו עד כה בארץ-ישראל.

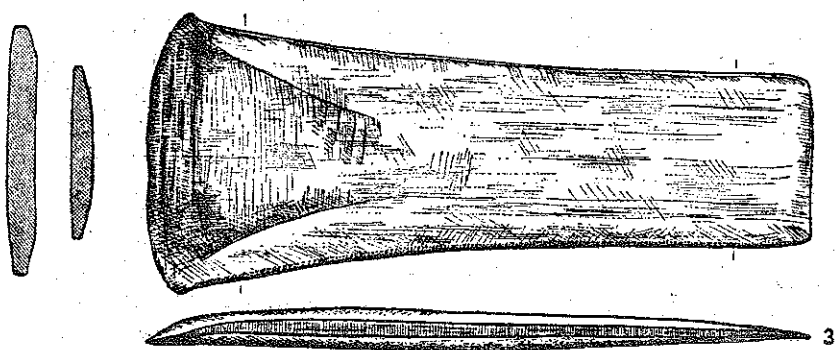
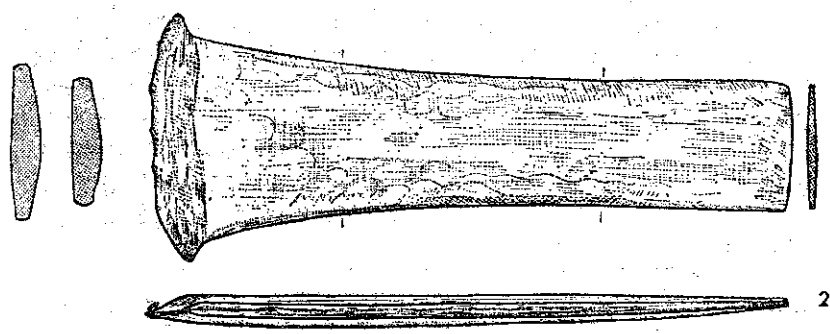
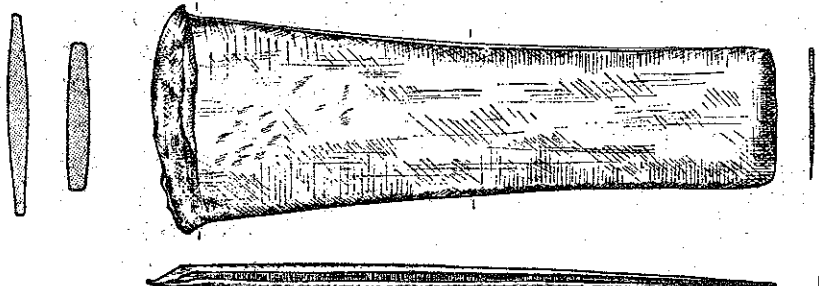

"עמק-שפר" בתקופה הכנענית הקדומה

0 ————— 2

□ ■ ■ ■ ■ ■

מפסלות

איזמלים. האיזמלים שנמצאו בעמק־חפר דומים לאלה שנתגלו "במערת המטמון" במדבר יהודה. איזמלים מעין אלה היו שכיחים במצרים למן התקופה הקדם שושלתית ואילך וכמותם נתגלו גם בצפון סוריה.

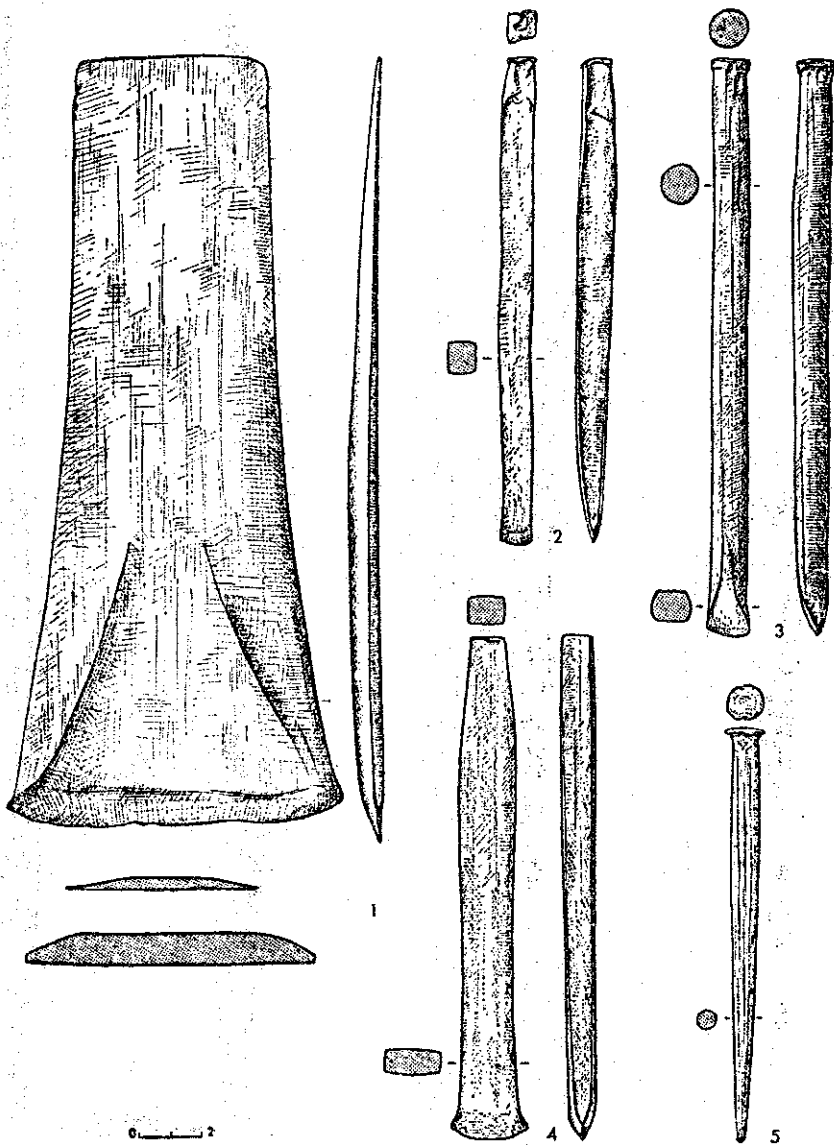
סכינים ארוכות ומעוקמות. לכלים אלה לא נמצאו עד כה מקבילות לא בארץ ואף לא מחוצה לה. רות הסטרין ומרים תדמור מניחות כי הן שימשו לזמירת ענפים או לקיצוץ קנים. יהודה רות משער לעומת זאת, כי הללו הם מגלים לקציר תבואה.

רמחים. אלה הם רמחים כבדים וארוכים, בעלי צורה משולשית ואין להם רע בממצא הארכיאולוגי של ארץ־ישראל. לראשי רמחים אלה היתה ידית ארוכה, שיחד עמה הוו כלי נשק ארוך, שעלה בודאי על קומת אדם. הרמחים שימשו לדקירה בקרבות פנים אל פנים, וכן ככלים לצנייד חיות גדולות. לאור גודלם וכובדם הבלתי רגילים של שניים מן הרמחים משער יגאל ידן כי ייתכן ששימשו כחלק מאל מצור פרימיטיבי, לקרקור חומות לבנים. אפשרות זו עולה מתחריט מצרי המתייחס לתקופה זו.

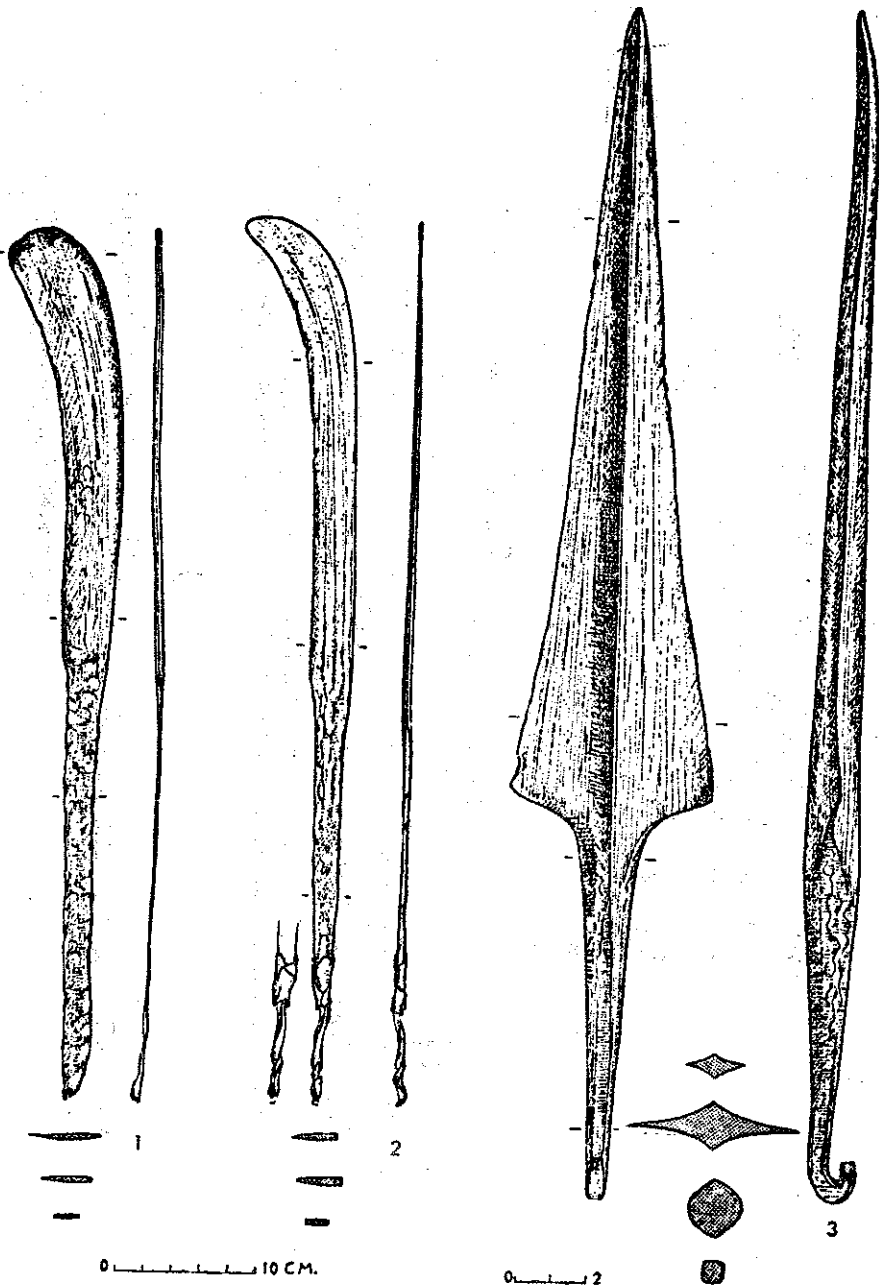
פגיונות. לארבעת להבי הפגיון שנמצאו — צורה זהה. הם בעלי חוד וקצוות ישרים וחדים. הם חוברו בקצה הלהב אל הניצב, באמצעות מסמר או שניים. פגיונות דומים מתקופה זו נתגלו כבר בארץ־ישראל ובמצרים.

ראש אלה. ראש אלה הבודד, דמוית האגס, שנמצא בין כלי המטמון דומה לאלה שנתגלו "במערת המטמון" במדבר יהודה ובחפירות אתר כאלקוליתי מן האלף הרביעי לפסה"ג, ליד באר־שבע. האלה נועדה לקרב פנים אל פנים והיתה הנשק העיקרי להלימה בתקופה הכאלקוליתית ובתחילת התקופה הכנענית הקדומה.

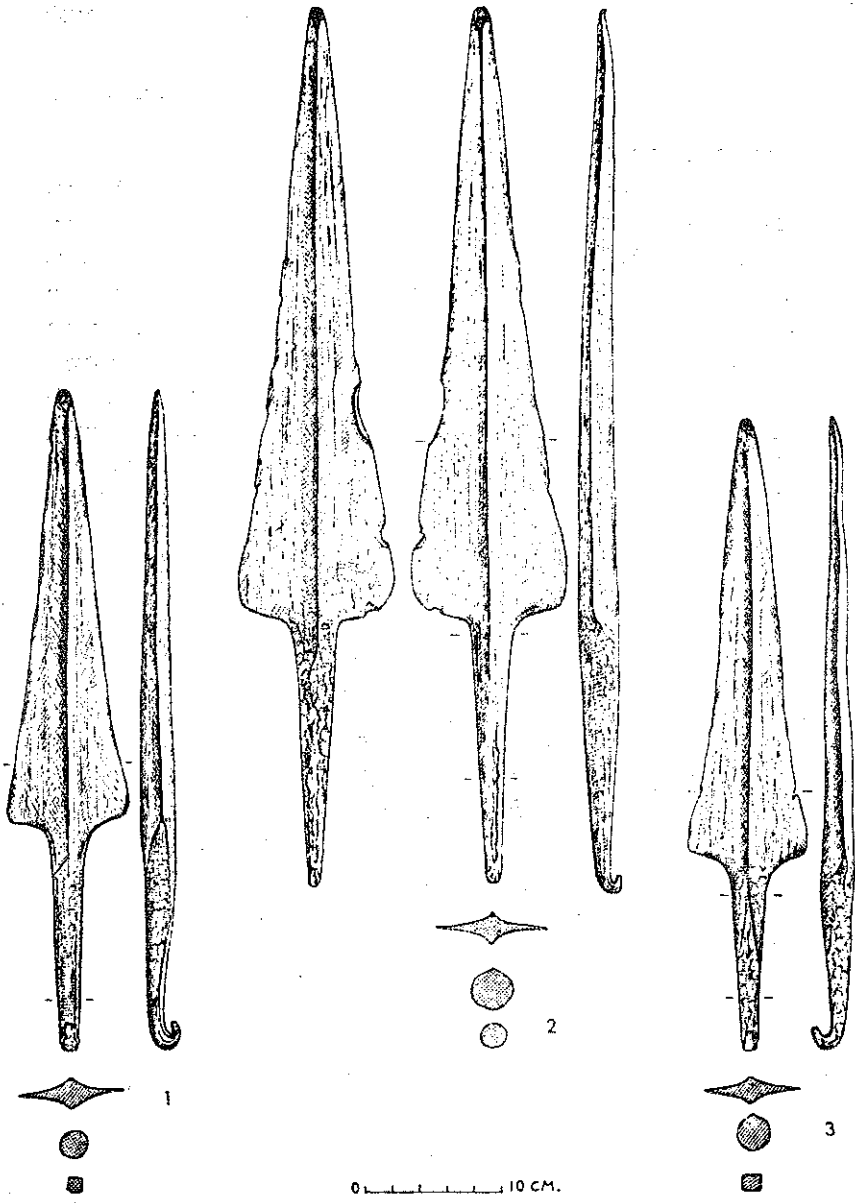
לוחיות נחושת. מבין הפריטים שנתגלו בין כלי המטמון ואשר שימושם אינו ברור, נמצאות כשמונה מאות לוחיות נחושת דקות, בעלות צילוע קל. גודלן הממוצע של לוחיות אלה נע בין 11×4.5 ס"מ ל-9.5×6 ס"מ. מרים תדמור ורות הסטרין משערות כי אלו הן לוחיות של שריון קשקשים. בחפירות בתל־עירני שליד קרית־גת, נתגלתה קבוצה קטנה של לוחיות זהות, ליד ביצורים מהתקופה הכנענית הקדומה.

איזמלים ומפסלת

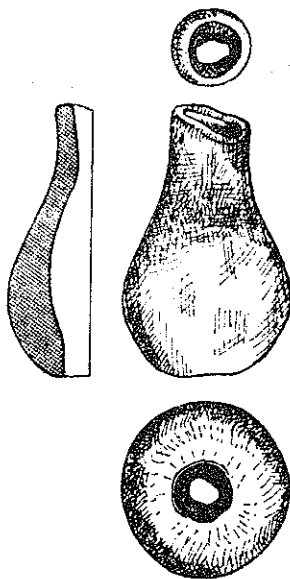
שכינים עקומות ורומח

יגאל ידין מעלה את הסברה כי לוחיות אלה שימשו לחיזוק למגנים או למגנים של אילי מצור.

ב. גרזן הקרב

בשנת 1967, כחמש שנים לאחר גילויו של המטמון, חרש שמואל איס מבית-הלוי חלקת שדה, כ-200 מ' צפונית ל"גבעת המטמון". והנה פגעה מחרשתו בחפץ מתכתי ירוק. החפץ נמסר על ידו לחברו צבי יושע שהעבירו למוזיאון האזורי. התברר כי החפץ אינו אלא להב של גרזן מלחמה מנחושת, מהתקופה הכנענית הקדומה. הגרזן נחקר ע"י ארכיאולוג המחוז רם גופנא שפרסם עליו דו"ח מדעי. בדיקת השדה שבו נמצא הגרזן העלתה כי הוא נתגלגל לכאן יחד עם אדמת ביצה, שנחפרה מתוך תעלת ניקוז סמוכה, בעת הרחבתה והעמקתה של התעלה. בדיקת התעלה לא העלתה כל שרידים עתיקים נוספים.

ראש אלה

טיפוס גרזן הקרב הנדון מכונה ע"י כמה מן החוקרים "גרזן סהר", על שום דמיון הלהב שלו לסהרון. מתוך הלהב של הגרזן יוצא תקע ארוך, הננעץ יחד עם שני הקצוות של הלהב אל תוך ידית עץ. בארץ-ישראל שממערב לירדן נתגלו עד כה רק שני גרזינים מטיפוס זה; שני גרזינים נוספים נתגלו לא מכבר בחפירות בעבר הירדן המזרחי. הגרזינים האלה דומים אומנם במתארם הכללי לגרזן מעמק-חפר, אך זה האחרון שונה מהם בכמה פרטים ולפי שעה יחיד הוא בממצא האר-כיאלוגי של ארץ-ישראל. מכל מקום ברור כיום כי גרזן הקרב "דמוי הסהרון" היה רווח בארץ-ישראל, וסוריה, אנטוליה ומסופוטמיה, באלף השלישי לפסה"נ.

ג. עמק-חפר בתקופה הכנענית הקדומה

עם גלויים של המטמון וגרזן הקרב מהתקופה הכנענית הקדומה בשדות כפר-מונש ובית הלוי מתעוררות מספר שאלות ארכיאולוגיות, היסטוריות ויישוביות כגון: כיצד נתגלגלו לאזור זה שבשרון כלים כה רבים, יקרים ונדירים מהתקופה הכנענית הקדומה? האם היו בעליהם תושבים מן האזור הסמוך ואם כן — היכן התקיימו יישוביהם? מדוע הוטמן המטמון במקום שבו התגלה והאם קיים קשר כלשהוא בינו לבין גרזן הקרב שנמצא לא הרחק ממנו? ושמא היו כלים אלה רכושם של אנשים שנקלעו לכאן מאזורים רחוקים? מהו למעשה תאריכם המדוייק של ממצאים אלה במסגרת התקופה הכנענית הקדומה, שנמשכה קרוב לאלף שנה? ואמנם, ניסו כבר כמה חוקרים להשיב על חלק מן השאלות הללו, אולם יש להודות כי לפי שעה יש להתייחס אל נסיונות אלה כאל השערות וסברות בלבד. זיקתם של חלק מכלי המטמון לכלים שנמצאו גם במצרים העלתה למשל את הסברה כי היו שייכים ליחידה צבאית מצרית. לדעת מרים תדמור ורות הסטרין הגיעה יחידה זו לשרון על מנת לכרות עצי אלון ולהעבירם מצרימה בדרך הים. לדעת שמואל ייבין כללה היחידה המצרית ארבעה חיילים וקצין בראשם. לאור ידיעותינו על היישובים בעמק-חפר בתקופה הכנענית הקדומה אפשר גם להניח כי כל הכבודה הזאת שנתגלתה בשדות עמק-חפר, שייכת היתה למעשה לתושבי המקום בעת ההיא.

בסקר הארכיאולוגי של עמק-חפר בדקנו בין היתר את

שרידיהם של שלושה יישובים מהתקופה הכנענית הקדומה שנתגלו באזור. בתקופה ארוכה זו, נוסדו והתפתחו, לראשונה בתולדות המזרח הקדום, הממלכות בדרום מיסופוטאמיה ובמצרים. גם בארץ-ישראל קמו לראשונה יישובים גדולים ומפותחים שהפכו ברבות הימים למרכזים עירוניים מוקפי חומה (כגון בית-ירח, ערד, העי ועוד). שלושת היישובים שנתגלו בעמק-חפר שכנו על גדותיו של נחל-אלכסנדר, מצפון ל"גבעת המטמון". ריחוקם מן הגבעה הוא שניים-שלושה ק"מ. שניים מיישובים אלה שכנו על אדמות החמרה, בגבול אדמות הסחף הטובעניות והם התקיימו רק בשלב הראשון של התקופה (בסוף האלף הרביעי וראשית השלישי לפסה"נ). הם נתגלו ע"י חברי מעברות בעקבות הכשרת שטחי מטעים ובריכות דגים. נמצאו כאן שפע של חלקי כלי חרס, אבני ריחיים וכן שרידי יסודות אבן של מבני היישובים, שהיו בנויים מלבני טיט מיובשות בשמש. היישוב השלישי שנחקר בעמק-חפר, נוסד על גבעת הכורכאר, שעליה נתהווה במשך אלפי השנים הבאות "תל-חפר". שלא כשני היישובים הראשונים, התקיים היישוב במקום זה זמן ממושך במרוצת התקופה הכנענית הקדומה. שדותיו של היישוב (ושל השניים שמזרח לו), הוכשרו בתוך אדמות הסחף של הנחל. מצפון ומדרום להם השתרע יער אלוני התבור, ששגשג על גבעות החמרה הנרחבות. בתוך היער, על אחת מגבעות אלה, הוטמן ע"י מאן זהוא, בנסיבות שלא נוכל לדעתן — מטמון של כלי נשק וכלי עבודה. לא הרחק משם, לרגלי הגבעה, נעזב גרזן קרב, עדות לקרב שהתחולל במקום? כחמשת אלפים שנה חלפו עד שהאיר המזל וכלים אלה נתגלגלו לידינו.

לאור תפוצתם של היישובים הגדולים מהתקופה הכנענית הקדומה בעמק-חפר, ניתן איפוא להעריך את פשר מציאותם באזור של כלי הנחושת הנדונים. מאידך גיסא — משמשים כלי נשק ועבודה אלה עדות מובהקת לעוצמת היישוב החקלאי שהתפתח כאן באלף השלישי לפסה"נ.